An Analysis of the "Alien Meaning" in Indian-Style Persian Poetry through the Lens of Four Large Language Models: ChatGPT, Gemini, Grok 3 and DeepSeek (A Case Study of a Couplet by Sa'ib Tabrizi)

Mostafa Mirdar Rezaei*

Characterized by intricate conceits, novel imagery, and remote conceptual associations, the Indian Style (Sabk-e Hendī) of Persian poetry has persistently posed interpretive challenges, frequently facing accusations of obscurity, structural frailty, or sheer absurdity from neoclassical and traditionalist critics. Through a critical case study of a contentious couplet by Sa'ib Tabrizi, this study evaluates the computational hermeneutic capacity of four state-of-the-art Large Language Models (LLMs) ChatGPT, Gemini, Grok 3, and DeepSeek in deciphering and conceptually analyzing the aesthetic phenomenon of "Alien Meaning" (Ma'nā-ye Bīgāneh). In this framework, "Alien Meaning" denotes an unfamiliar, counter-intuitive, yet deeply interpretable mode of semantic generation engendered by compressed imagery and extraordinary figurative syntheses. The selected couplet was chosen due to its historical status as a paradigmatic example of alleged incoherence cited by critics of the Literary Return Movement (Bāzgasht-e Adabī). Subjecting all four LLMs to an identical, standardized prompt, their outputs were evaluated against rigorous qualitative criteria: global semantic apprehension, compositional-syntactic analysis, rhetorical device identification, imagery correlation, and interpretive coherence. The findings demonstrate that, despite subtle variations in analytic depth and granularity, none of the four LLMs dismissed the verse as nonsensical; instead, each model successfully reconstructed its interpretive architecture by unpacking underlying metaphors, hyperboles, double entendres (īhām), and multilayered tropes. The results substantiate that "Alien Meaning"

* Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, University of Guilan, Rasht, Iran.
m.mirdar@guilan.ac.ir
https: //orcid.org/0000-0001-7463-7555

does not signify a semantic void, but rather reflects dense poetic ingenuity and distant associative logic. Theoretically, this finding underscores the necessity of reconsidering reductionist critiques of the Indian Style; practically, it demonstrates the viable integration of generative AI into literary analysis and pedagogy.

Keywords: Artificial Intelligence, Literary Criticism, Indian Style (Sabk-e Hendī), Alien Meaning (Ma'nā-ye Bīgāneh), Sa'ib Tabrizi, Large Language Models (LLMs).

Introduction

The rapid proliferation of generative Artificial Intelligence (AI), particularly Large Language Models (LLMs), has inaugurated transformative paradigms across text processing, automated summarization, machine translation, and analytical discourse. While their utility in technical and expository corpora is well established, their authentic capacity to navigate complex, highly figurative literary texts laden with rhetorical paradoxes, symbolic condensation, and multilayered semantic architectures remains an open inquiry warranting rigorous empirical investigation. Classical Persian poetry, particularly the Indian Style (Sabk-e Hendī / Tarz-e Tāzeh, 16th–18th centuries CE), represents an optimal testing ground for this inquiry. Renowned for its subtle ideation (bārīk-andīshī), compressed imagery, far-fetched associations (ta'ādol-e ma'nā / este'dād-e dūr), and systematic defamiliarization of normative linguistic tropes, this school has long confounded traditional literary appraisal. Throughout modern Persian literary historiography, influential critics predominantly adherents and defenders of the 18th/19th-century neoclassical Literary Return Movement (Bāzgasht-e Adabī) frequently characterized Indian-style poetry as decadent, incoherent, and trivial. For instance, Hossein Makki, in his introductory treatise to the Divan of Moshtaq Isfahani titled "The History of Iran's Literary Decline," explicitly condemned the Indian Style as a "vulgar, ungraceful, and deformed" aberration that destabilized classical eloquence. To substantiate his censure, Makki presented several couplets presumed to be inherently devoid of coherent meaning, foremost among them a celebrated verse by Sa'ib Tabrizi:

Az shahīdān-e negāhat nāleh hargez bar-nakhāst
Gū'iyā bā sormeh dādand āb-e shamshīr-e torā

(From the martyrs slain by your gaze, no groan has ever risen; / As if they tempered the steel of your blade with kohl [collyrium].)

Within the historical debate framed by Mohammad-Taqi Bahar, Azar Bigdeli, and Hossein Makki, such verses were stigmatized as ungrounded and fractured conceits. This study deploys this controversial verse as a qualitative benchmark a critical crucible to ascertain where modern LLMs draw the boundary between "semantic nonsense" and "aesthetic complexity."

Research Method

The present study, employing a descriptive-empirical approach, attempts to analyze the various dimensions of the aforementioned couplet. The verse viewed here as an example of obscure, incoherent, and semantically vague poetry was submitted as primary input data to four of the world's leading large language models that currently support the Persian language: ChatGPT, Gemini, Grok 3, and DeepSeek. The objective is to elucidate the AI's critical assessment of this verse. The responses generated by these four tools are subsequently compared and analyzed based on criteria such as the apprehension of the couplet's overarching meaning, the explanation of relationships between imagery elements, the identification of literary tropes, the elucidation of the interconnectedness of the image's components, and the level of interpretive coherence.

Discussion

The comparative outputs revealed several notable analytical dimensions:

ChatGPT: Demonstrated a remarkably robust conceptual grasp of the couplet. It successfully decoded the intricate synesthetic conceit: sormeh (black eye-kohl) is culturally associated with softness, silent cosmetic adornment, and the soothing of eyes, whereas āb-dādan-e shamshīr (tempering a sword blade in water) denotes sharpening it for lethal impact. ChatGPT synthesized these disparate semantic domains, demonstrating that the beloved's glance slays instantaneously and painlessly, leaving no victim capable of lamentation. While prior

empirical research (e.g., Mirdar-Rezaei & Eslami, 2024) indicated that earlier iterations of ChatGPT adopted passive, simplistic reader stances toward classical verse, the current model manifested rapid developmental maturity, approximating the hermeneutic horizon of an erudite critic. However, it overlooked the intertextual prophetic tradition (hadith) surrounding the spiritual dignity of the "martyr" (shahīd), which would have illuminated the verse's latent sacred dimension.

Grok 3: Accurately articulated the literary mechanics of the verse and provided a granular deconstruction of its rhetorical ornaments (hyperbole, metonymy, and irony). Notably, Grok 3 was the sole model among the four to explicitly characterize the couplet through the stylistic lens of "wonder" (shegeft-angīzī) and thematic novelty characteristic of the Indian School. Nonetheless, it similarly omitted the cultural-theological underpinnings of martyrological semantics.

Gemini: Successfully delivered a structurally accurate semantic reading, explicitly highlighting key stylistic markers of the Indian Style, such as remote conceit generation (tasvīrsāzī-ye dūr-dast). Like its counterparts, Gemini did not account for the hadith-based intertextual resonances of the term shahīd.

DeepSeek: Maintained high hermeneutic integrity, parsing both hemistichs logically and demonstrating an advanced capacity to unpack classical Persian idiomatic constructions without semantic breakdown or hallucination. Crucially, none of the four models categorized the couplet as structurally defective, illogical, or meaningless. All four algorithms effectively executed interpretive syntheses that historical neoclassical opponents of the Indian Style had deemed unattainable.

Conclusion

The computational findings indicate that through the lens of advanced AI, the celebrated "Alien Meaning" (Ma'nā-ye Bīgāneh) of the Indian Style is definitively not an index of syntactic dissolution or vacuous posturing, but rather the zenith of compressed figurative associations, synesthetic integration, and conceptual defamiliarization. Historically, this outcome vindicates modern critical re-evaluations (such as Nima Yooshij's defense of the Indian Style's imaginative supremacy) and exposes the fact that the dismissive verdicts pronounced by the Literary Return theorists were rooted in interpretive inertia, restrictive

canonization, and an inability to decode complex poetic codes, rather than any intrinsic flaw in the poetry itself.

From a pedagogical and research perspective, because modern LLMs undergo continuous optimization and refinement, their deployment provides scholars with an unprecedented heuristic instrument to detect latent semantic architectures and multidimensional patterns across classical Persian corpora. Comparative multi-model inquiries are strongly recommended for future scholarship to benchmark LLM efficacy across distinct philosophical, mystical, and stylistic strata of Persian literature.

References

Azar Bigdeli, L. B. (1958) Atashkadeh-ye Azar [The fire-temple of Azar] (J. Shahidi, Ed. & Notes). Ketab Publishing Corporation. [In Persian]

Azari, Z. (2014) A study on the calligraphy and illumination of Qurans in the Safavid era. Journal of Visual Arts: Naqsh-e Mayeh, 8(20), 57–64. [In Persian]

Bahar, M.-T. (1932) The literary return movement (Bazgasht-e Adabi). Armaghan, 13(10), 713–720. [In Persian]

Browne, E. G. (1937) A literary history of Persia: From the beginning of the Safavid dynasty to the present day (Vol. 4; R. Yasemi, Trans.). Ibn Sina. [In Persian]

DeepSeek. (n.d.) DeepSeek platform. https://chat.deepseek.com

Ebrahimi, S. (2022) Artificial intelligence-based recidivism prevention: Requirements and limitations. Criminal Law Doctrines, 19(23), 33–54. [In Persian]

Esfandiari, A. (Nima Yooshij). (1976) The value of emotions and five essays on poetry and drama. Gutenberg. [In Persian]

Esfandiari, A. (Nima Yooshij). (2006) On art, poetry, and poetics (S. Tahbaz, Ed.). Negah Publications. [In Persian]

Fotouhi, M. (2000a) The faculty of literature as the heir to the Qajar Return aesthetic. In Deyhim-e Haftad: Festschrift for Professor M. J. Yahaghi (pp. 573–594). [In Persian]

Fotouhi, M. (2000b) Criticism of imagination: Literary criticism in the Indian Style (Naqd-e Khial). Roozegar. [In Persian]

Google. (n.d.) Gemini ecosystem overview. https://ai.google/get-started/gemini-ecosystem

Haugeland, J. (1985) Artificial intelligence: The very idea. MIT Press.

Homayouni, S. (1992) Folklore of Sarvestan (2nd ed.). Behnashr (Astan-e Quds-e Razavi). [In Persian]

Hosseini, H. (1988) Bidel, Sepehri, and the Indian Style. Soroush. [In Persian]

Katirayi, M. (1999) From brick to brick: Iranian folklore and customs from birth to death. Sales. [In Persian]

Khatami, A. (2001) History of literature in the period of Literary Return. Paya. [In Persian]

Kocoń, J., Cichecki, I., Kaszyca, O., Kochanek, M., Szydło, D., Baran, J., Bielaniewicz, J., Gruza, M., Janz, A., Kanclerz, K., Kocoń, A., Koptyra, B., Mieleszczenko-Kowszewicz, W., Miłkowski, P., Oleksy, M., Piasecki, M., Radliński, Ł., Wojtasik, K., Woźniak, S., & Pragal, S. (2023) ChatGPT: Jack of all trades, master of none. Information Fusion, 99, Article 101861. https://doi.org/10.1016/j.inffus.2023.101861

Mehta, N., & Devarakonda, M. V. (2018) Machine learning, natural language programming, and electronic health records: The next step in the artificial intelligence journey? Journal of Allergy and Clinical Immunology, 141(6), 2019–2021. https://doi.org/10.1016/j.jaci.2018.02.046

Mirdar-Rezaei, M. (2018a) The process of genesis and evolution of poetic imagery from Khorasani to Iraqi style based on synthetic rhetorical devices [Doctoral dissertation, University of Mazandaran; supervised by S. Haqjou]. Faculty of Literature and Foreign Languages. [In Persian]

Mirdar-Rezaei, M. (2018b) An analysis of the geometry of poetic imagery and visual arts of the Literary Return era in comparative reflection with: (1) The structure of poetic imagery in other Persian styles; (2) The arts of miniature, architecture, ceramics, and illumination [Postdoctoral research project; supervised by F. Baloo]. Iran National Science Foundation (INSF). [In Persian]

Mirdar-Rezaei, M. (2026) Explaining Sa'di's techniques of 'effortless elegance' (Sahl-e Momtane') through the lens of artificial intelligence. Literary Arts, 18(1, Serial 54), 105–132. [In Persian]

Mirdar-Rezaei, M., & Eslami, M. (2024) The negative encounter of artificial intelligence with the hermeneutic comprehension of Persian poetry: A case study of couplets from four Persian poetic styles. Journal of Literary and Philosophical Researches, 2(1), 83–106. [In Persian]

Mirdar-Rezaei, M., & Eslami, M. (2025) The translation of mystical silence through artificial intelligence: ChatGPT's encounter with mystical silence. Mystical Literature Researches (Gohar-e-Goya), 19(1, Serial 54), 1–18. [In Persian]

Moshtaq Isfahani. (1941) Divan-e Moshtaq (H. Makki, Ed. & Intro.). Moravej Bookstore. [In Persian]

Mottaqi al-Hindi, A. (1998) Kanz al-Ummal fi sunan al-aqwal wa-al-af'al [The treasure of the doers of good deeds] (16 vols.). Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]

Nourani-Vesal, A. (1992) The Indian Style and its nomenclature. In M. R. Daryagasht (Ed.), Sa'ib and the Indian Style in the scope of literary research (pp. 45–62). Ghatreh Publications. [In Persian]

OpenAI. (n.d.) OpenAI platform and research. https://www.openai.com

Rypka, J. (2004) History of Iranian literature (Vol. 1; A. Serri, Trans.). Sokhan. [In Persian]

Russell, S. J., & Norvig, P. (2006) Artificial intelligence: A modern approach (Vol. 1; S. Rahati, M. Behdad, & H. Teimouri, Trans.). Imam Reza International University Press. [In Persian]

Shafiei Kadkani, M.-R. (1999) Periods of Persian poetry (H. Asil, Trans.). Ney Publishing. [In Persian]

Shafieiyoun, S. (2008) Zolali Khansari and the Indian Style: An investigation of Zolali's position in 11th-century poetry and his poetic contemporaries. Sokhan. [In Persian]

Shamisa, S. (2003) Stylistics of poetry (Sabk-shenasi-ye She'r) (6th ed.). Ferdowsi Publications. [In Persian]

Shams Langeroodi, M. (1988) Whirlwind of passionate frenzy: A study of the Indian Style and the life and poetry of Kalim Kashani (2nd ed.). Cheshmeh. [In Persian]

xAI. (n.d.) About xAI and Grok. https://x.ai/about

Yardin, E., Hutchinson, M., Laycock, R., & Spencer, S. (2023) A Chat(GPT) about the future of scientific publishing. Brain, Behavior, and Immunity, 110, 152–154. https://doi.org/10.1016/j.bbi.2023.03.006

فصلنامه علمی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»
شماره هشتادم، بهار ۱۴۰۵: ۱۱۲-۸۱
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۰۱
نوع مقاله: پژوهشی

واکاوی «معنای بیگانه» در شعر سبک هندی از منظر چهار مدل زبانی بزرگ «ChatGPT, Gemini, Grok 3, DeepSeek»

(مطالعهٔ موردی: بیتی از صائب تبریزی)

مصطفی میردار رضایی*

چکیده

سبک هندی به سبب مضامین باریک، تصاویر بدیع و مناسبات معنایی دور، همواره با دشواری تفسیر روبه‌رو بوده و گاه برخی منتقدان آن را به ابهام، سستی یا حتی بی‌معنایی متهم کرده‌اند. این پژوهش می‌کوشد با مطالعهٔ موردی بیتی از صائب تبریزی، توان چهار ابزار مبتنی بر هوش مصنوعی، یعنی چت‌جی‌پی‌تی، جمینای، گراک ۳ و دیپ‌سیک را در تحلیل مفهومی و ادبی «معنای بیگانه» در شعر سبک هندی بررسی کند. مراد از «معنای بیگانه» در این مقاله، گونه‌ای از آفرینش معنایی نامأنوس، دور از انتظار و در عین حال تأویل‌پذیر است که از فشردگی تصویر و غرابت رابطه‌های خیالی پدید می‌آید. معیار انتخاب بیت، پیشینهٔ انتقادی آن به عنوان نمونه‌ای دشوار و مناقشه‌برانگیز بوده است. در فرایند پژوهش، بیت با پرسشی واحد در اختیار چهار ابزار یادشده قرار گرفت. سپس خروجی‌ها، ثبت و بر پایهٔ سنجه‌هایی چون تشخیص معنای کلی، تحلیل روابط ترکیبی، شناسایی آرایه‌های ادبی، تبیین مناسبات تصویری و انسجام تأویلی

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران
m.mirdar@guilan.ac.ir
https: //orcid.org/0000-0001-7463-7555

مقایسه شد. یافته‌ها نشان می‌دهد هر چهار مدل زبانی بـزرگ، بـا وجـود تفـاوت در دقت و عمق تحلیل، بیت را بی‌معنا تلقی نکرده‌اند و کوشیده‌اند با تکیه بر مفاهیمی مانند استعاره، اغراق، ایهام، تصویرسازی و چنـدلایگی معنـا، سـاختار تـأویلی آن را توضیح دهند. نتیجهٔ پژوهش نشان می‌دهد که معنای بیگانه در شعر سبک هنـدی را نمی‌توان نشانهٔ فقدان معنا، بلکه حاصل پیچیدگی تصویر و دوری تداعی دانسـت. این یافته از نظر نظری، ضرورت بازنگری در برخی داوری‌های تقلیل‌گرایانـه دربـارهٔ سبک هندی را یادآور می‌شود و از نظر عملی، امکان بهره‌گیـری انتقـادی از هـوش مصنوعی در آموزش و پژوهش ادبی را نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: هوش مصنوعی، تحلیل ادبی، سـبک هنـدی، معنـای بیگانـه، صائب تبریزی و مدل‌های بزرگ زبانی.

مقدمه

هوش مصنوعی[1] یعنی کوشش برای تولید رایانه‌هایی که فکر می‌کنند؛ ربات‌هایی با قدرت تفکر و حس کامل (Haugeland, 1985: 6) که می‌توانند مانند انسان، هوشمندانه عمل کنند (Mehta & Devarakonda, 2018: 2). این ابزار مدرن، مشتمل بر مجموعه‌ای از علوم، نظریه‌ها و فنون، به‌ویژه ریاضی، آمار، احتمالات و علوم رایانه است که هدف آن، بازتولید ظرفیت‌های شناختی انسان توسط ماشین است. به دیگر بیان، هوش مصنوعی مجموعه‌ای از تئوری‌ها و تکنیک‌هایی است که به منظور تولید ماشین‌هایی با قابلیت شبیه‌سازی هوش انسانی اجرا می‌گردد (ابراهیمی، ۱۴۰۱: ۳۴).

در سال‌های اخیر، گسترش شتابان ابزار مبتنی بر هوش مصنوعی، به‌ویژه مدل‌های زبانی بزرگ، افق‌های تازه‌ای در تولید، پردازش، تحلیل و تفسیر متن گشوده است. این ابزار در حوزه‌هایی چون ترجمه، خلاصه‌سازی، پاسخگویی، استخراج اطلاعات و تحلیل متون تخصصی، کارآمدی قابل توجهی نشان داده‌اند و به‌تدریج در قلمرو مطالعات انسانی و ادبی نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند. با این همه، ارزیابی توان واقعی آنها در مواجهه با متون ادبیِ پیچیده، به‌ویژه آثاری که بر تراکم تصویری، چندلایگی معنایی و ظرافت‌های بلاغی استوارند، همچنان نیازمند بررسی‌های انتقادی و موردی است.

یکی از مناسب‌ترین عرصه‌ها برای چنین سنجشی، شعر فارسی و در درون آن، شعر سبک هندی است. این شیوهٔ شعری به سبب باریک‌اندیشی، فشردگی تصویر، دوری تداعی‌ها، غرابت پیوندهای معنایی و آشنایی‌زدایی از روابط متعارف زبان، همواره از دشوارترین حوزه‌های تفسیر ادبی به شمار آمده است. از همین‌رو در تاریخ نقد ادبی فارسی، برخی از ابیات این سبک، گاه با داوری‌هایی چون ابهام افراطی، غرابت ناموجه، یا حتی بی‌معنایی روبه‌رو شده‌اند. با این حال به نظر می‌رسد که دشواری این اشعار، نه از فقدان معنا، بلکه از نوعی سازمان پیچیده و تأویل‌پذیر معنا ناشی می‌شود؛ سازمانی که در این مقاله از آن با تعبیر «معنای بیگانه» یاد می‌شود. مراد از این تعبیر، گونه‌ای از آفرینش معنایی است که در نگاه نخست نامأنوس، دور از انتظار، و حتی ناسازوار می‌نماید، اما با تأمل در روابط تصویری، بلاغی و تخیلیِ اجزای کلام، قابلیت تبیین و

1. Artificial Intelligence یا AI

تأویل می‌یابد.

در میان شاعران این شیوه، «صائب تبریزی» جایگاهی ممتاز دارد؛ زیرا بخش مهمی از ظرفیت‌های زیباشناختی و فکری سبک هندی در شعر او به نحوی فشرده و شاخص متجلی شده است. از همین‌رو بررسی توان هوش مصنوعی در مواجهه با شعر صائب می‌تواند معیاری سنجیده برای ارزیابی قابلیت این ابزار در فهم شعر دشوار فارسی فراهم آورد. اهمیت این مسئله از آنجا دوچندان می‌شود که توان ابزار مبتنی بر مدل‌های زبانی در تحلیل شعر فارسی، به‌ویژه شعر سبک هندی با مختصات خاص تصویری و معنایی آن، کمتر به صورت متمرکز و انتقادی بررسی شده است. از این حیث، خلأ اصلی پژوهش حاضر در ارزیابی ظرفیت این ابزار برای بازشناسی و تبیین «معنای بیگانه» در یکی از نمونه‌های دشوار شعر صائب تبریزی است و ضرورت دارد که به آن پرداخته شود.

مبانی نظری سبک هندی

ضدیت و سرکوب شعر سبک هندی با شاعران نهضت بازگشت آغاز شد. به‌زعم شاعران این جنبش، به سبب ابتذال شعر و بی‌مایگی شعرای سبک هندی باید از شیوهٔ شاعران سبک‌های خراسانی و عراقی پیروی نمود و لذا اندیشهٔ بنیادی و حدّ کمال هنری خود را در دیوان‌های شاعر بزرگ سلف و در دوره‌های گذشته می‌جستند و مدعی بودند که باید به اصول آن شاعران بازگشت (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۵۶). ستیز نخستین شاعران نهضت بازگشت با سبک هندی تا بدان‌جاست که شاعران بزرگی همچون صائب را نیز قبول نداشتند؛ چنان‌که در نظر آذر بیگدلی، صائب که در مراتب سخن‌گستری، طرزی خاص دارد و به فصحای متقدمین ندارد، تنها چند بیت قابل اعتنا دارد (آذر بیگدلی، ۱۳۳۷: ۳۱). این نگره به مرور در بین پژوهشگران پذیرفته و تثبیت شد، تا جایی که به عقیدهٔ ریپکا، «ادبیات این عصر در زمرهٔ ادبیات منحط به شمار رفته است» (ریپکا، ۱۳۵۴: ۴۶۴) و ادوارد براون در تاریخ ادبیات خود به صراحت اذعان می‌دارد که «یکی از مسائل عجیب و در بادی نظر لاینحل زمان صفویه، قحط و فقدان شعرای مهم است» (براون، ۱۳۱۶: ۳۵) و در ادامه می‌نویسد: «در ۲۲۰ سال سلطنت صفویه، تا آنجایی که من توانسته‌ام به تحقیق برسانم، به دشواری یک نفر را می‌توان در ایران یافت که دارای

لیاقت بارزه و قریحهٔ مبتکره باشد» (براون، ۱۳۱۶: ۳۶).

همین نگاه در عصر پهلوی وارد نظام ادبی و تحقیقات دانشگاهی و به تبع آن «دانشکدهٔ ادبیات وارث زیبایی‌شناسی بازگشت قاجاری» شد (فتوحی، ۱۳۷۹الف: ۵۷۳) و دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تهران، نقش انجمن ادبی مشتاق و انجمن ادبی سلطنتی را برعهده داشت (همان: ۵۹۱). بهار که در صدر نقادان (و خرده‌گیران بر سبک هندی) این دانشکده دیده می‌شود، به‌مثابه نخستین شاعران نهضت بازگشت، حتی شعر صائب (معتدل‌ترین شاعر این سبک) را نیز به چالش می‌کشد و در نوشتاری، ایرادهای زیر را برای شعر صائب برمی‌شمارد: ۱- سستی الفاظ، فقدان فصاحت الفاظ، فقدان لغات غریب و وحشی، فقدان اصطلاحات کهنه؛ ۲- تدنّی معانی از کثرت استعاره، مجاز و خیال‌بافی؛ ۳- زیادی مضمون تازه؛ ۴- پیچیدگی معانی؛ ۵- فقدان معانی عالی و افکار بلند که مولود زندگی و معیشت عالی باشد؛ ۶- اغراقات ناخوش؛ فقدان حالات روحی و هیجانات درونی؛ ۷- انحطاط ذاتی گوینده در مقابل معشوق یا ممدوح (بهار، ۱۳۱۱: ۵۳-۵۴) و... .

قضاوت‌های ذوقی بهار و هم‌فکرانش دربارهٔ ۲۵۰ سال شعر فارسی، به مدد قدرت بیان و موقعیت علمی و فرهنگی آنها سخت مؤثر واقع شد و نه‌تنها ادبیات متنوع و پرماجرای فارسی در عهد صفوی را به محاق فراموشی راند، بلکه سبب شد تا دیگر پژوهندگان نیز شعر این سبک را مهمل، منحط، بی‌معنا و مبتذل بینگارند. برای نمونه حسین مکی، مصحح دیوان مشتاق اصفهانی، با وام‌گیری از اصطلاحات «تذکره‌نویسان بازگشت و محمدتقی بهار» (فتوحی، ۱۳۷۹الف: ۵۷۵) در مقدمه‌ای که با عنوان «تاریخچهٔ انحطاط ادبی ایران و تغییر و تحول نظم و نثر فارسی و سیر ترقی و تکامل آن» بر دیوان مشتاق می‌نویسد، سبک هندی را عامل انحطاط ادبی ایران می‌داند و در خلال توصیفاتی چون «سبک مبتذل هندی» (مشتاق، ۱۳۲۰: ۶)، «پیکرهٔ خشن و نازیبای سبک هندی» و «سبک ناپسند این دوره را که سبک هندیش توان نامید» (همان: ۱۴)، دورهٔ بازگشت را یکی از بهترین ادوار شعر فارسی معرفی می‌کند:

> «یکی از بهترین اعصار قابل ملاحظهٔ شعر فارسی، بلکه یکی از شگرف‌ترین ادوار پربها و بلند ادبی این کشور که صفحات برجسته‌ای از بخش‌های نیرومند تاریخ ادبیات فارسی را اشغال می‌کند، نیمهٔ دوم از قرن دوازدهم

می‌باشد؛ یعنی (اواخر سلطنت سلسلهٔ افشاریه و دورهٔ سلطنت زندیه) که نهضت بالنسبه آبرومندی در شعر فارسی شروع شد و عده‌ای از سرایندگان فارسی‌زبان درصدد ترمیم خرابکاری‌هایی که در این مدت... در نظم ایران پیدا شده و در پرتو عدم توجه بیشتر سلاطین این سلسله و دورهٔ تیموریان رفته‌رفته در ادبیات فارسی رسوخ یافته بود، برآمدند. چه سبک هندی که در اثر تشویق ادبی سلاطین هند در ایران رایج شده...» (مشتاق، ۱۳۲۰: ۴).

به اذعان این نویسنده، تمام گویندگان فارسی‌زبان در مدت استیلای سبک هندی به فکر خیال‌بافی‌های بدون معنی و نازک‌کاری‌های بی‌مورد و سخنان بارد بی‌سروسامان و جمله‌های آشفتهٔ متزلزل و استعارات ناپسند و به کار بردن مفاهیم نامأنوس بودند. به اعتقاد او، مرتبط نبودن الفاظ با مفاهیم، فاقد اعتبار معانی بی‌سابقه و دور از ذهن سبب شد که پیکرهٔ عبارات، نااستوار و کلام سست و مبتذل گشت و شاعران این عهد، فصاحت ادب و ادبیات را به طوری حیرت‌انگیز تابع جریان بازار نابسامان خود قرار دادند (همان: ۵). سپس برای حجت حرف‌هایش، چند نمونه ارائه می‌کند که بیت زیر از صائب تبریزی در جرگهٔ نخستین شواهد او مشاهده می‌شود:

از شهیدان نگاهت ناله هرگز برنخاست گوییا با سرمه دادند آب شمشیر ترا

اینکه مصحح دیوان شاعری چون مشتاق، اینگونه درباره شعر سبک هندی قضاوت کند، چندان هم دور از انتظار نیست؛ زیرا خود «مشتاق اصفهانی در غزل اساس سبک هندی را درهم شکست» (بهار، ۱۳۱۱: ۷۱۹) و به اعتقاد بهار، نخست مشتاق و دیگر یارانش در انجمن ادبی مشتاق بودند که بساط سبک هندی را که شعری منحط و عاری از حلیهٔ بلاغی و زیبایی حقیقی بودند، برچیدند (همان).

اما به‌راستی شعر شاعران سبک هندی، خاصه شعر صائب (که برای نمونه، ذکر نظرهای آذر بیگدلی، بهار و مکی دربارهٔ شعر او گذشت)، شعری سست، مهمل، آشفته، متزلزل و توأمان با استعارات ناپسند است؟ این داوری‌های تاریخی، بستر آزمون تجربی با هوش مصنوعی را در این جستار فراهم کرده است. در واقع این بیت از صائب، در اینجا به‌مثابه یک «آزمونِ میدانی» عمل می‌کند تا مرزِ فهمِ ادبیِ هوش مصنوعی، میانِ «بی‌معنایی» و «پیچیدگی» مشخص گردد.

روش و پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر که به شیوهٔ توصیفی - تجربی نوشته شده است، می‌کوشد تا ضمن تحلیل اضلاع مختلف ادبی بیت بالا، آن را به‌عنوان دادهٔ ورودی (و نمونه‌ای از بیت‌های مهمل و سست و بی‌معنا) به چهار مدل زبانی بزرگ که در حال حاضر در زمرهٔ بهترین ربات‌های هوشمند در سطح جهان هستند (و زبان فارسی را هم پشتیبانی می‌کنند)، یعنی «چت‌جی‌پی‌تی[1]»، «جمینای[2]»، «گراک ۳[3]» و «دیپ‌سیک[4]» ارائه دهد تا داوری هوش مصنوعی در باب آن تبیین شود. پاسخ‌های این چهار ابزار بر پایهٔ سنجه‌هایی چون دریافت معنای کلی بیت، تبیین روابط میان عناصر تصویری، شناسایی آرایه‌های ادبی، توضیح پیوند اجزای سازندهٔ تصویر و میزان انسجام تأویلی مقایسه و تحلیل می‌شود.

بر این اساس پرسش اصلی پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود: آیا ابزار مبتنی بر مدل‌های زبانی هوش مصنوعی می‌توانند در تحلیل و تفسیر شعر سبک هندی، به‌ویژه در بازشناسی «معنای بیگانه» در ابیات دشوار صائب تبریزی(۱)، عملکردی قابل قبول و از نظر ادبی موجه ارائه دهند؟

این پرسش، افزون بر سنجش توان تحلیلی هوش مصنوعی، می‌تواند از منظر نقد ادبی نیز اهمیت داشته باشد؛ زیرا نشان می‌دهد آیا متنی که گاه در برخی داوری‌های شتاب‌زده، مبهم یا بی‌معنا تلقی شده است، حتی برای سامانه‌های زبانیِ مبتنی بر الگوهای آماری و معنایی نیز واجد ساختار قابل بازشناسی و تأویل هست یا نه. همچنین آیا شعر سبک هندی، خاصه بیت مزبور صائب، از نظر ربات‌های هوشمند نیز گنگ، سست، نامفهوم و مبتذل است، یا اینکه هوش مصنوعی می‌تواند از پس تحلیل و تبیین شعرهای سبک برآید. این آزمون همچنین می‌تواند مقیاس توانایی هوش مصنوعی را در واکاوی شعر سبک هندی و تحلیل اضلاع ادبی آن محک زند.

پیشینه پژوهش

درباره هوش مصنوعی و سبک هندی تاکنون مطالعهٔ مستقلی صورت نگرفته است؛

1. ChatGPT
2. Gemini
3. Grok 3
4. DeepSeek

امّا در مجموع چند پژوهش که دربارهٔ تحلیل و تفسیر متن ادبی با هوش مصنوعی نوشته شده، عبارت است از:

مقالهٔ «مواجههٔ سلبی هوش مصنوعی با فهم هرمنوتیکی شعر فارسی (مطالعهٔ موردی: ابیاتی از چهار سبک شعر فارسی)» از میردار رضایی و اسلامی (۱۴۰۳) که نویسندگان در آن ابیاتی از چهار سبک خراسانی، آذربایجانی، عراقی و هندی به عنوان دادهٔ ورودی برای تحلیل و پردازش به دو ربات مدرن و هوشمند «چت‌جی‌پی‌تی» و «بینگ» می‌دهند، تا آنها را تحلیل و تصویر کنند. تفاوت نوشتار حاضر با آن پژوهش در این است که در آنجا اشعار چند سبک شعری با ربات‌های هوشمند چت‌جی‌پی‌تی و بینگ (که مخصوص تصویرسازی است و مضمون بیت را در قالب یک تصویر نمایش می‌دهد) بررسی می‌شود، اما در این جستار فقط شعر صائب به عنوان نمایندهٔ سبک هندی با چهار ربات هوشمند مقایسه می‌شود. تفاوت دیگر در رویکرد دو مقاله است؛ مقالهٔ میردار رضایی و اسلامی، مواجهه‌ای سلبی با هوش مصنوعی دارد و بر آن است که هوش مصنوعی توانایی فهم و تحلیل متون ادبی را ندارد، در حالی که مواجههٔ تحقیق حاضر ایجابی است و می‌کوشد تا نشان دهد مدل‌های زبانی بزرگ از پس فهم بیت‌های دشوار نیز برمی‌آیند.

میردار رضایی و اسلامی (۱۴۰۴) در مقالهٔ دیگری با نام «ترجمان سکوت عرفانی از زبان هوش مصنوعی (مواجههٔ ربات چت‌جی‌پی‌تی با سکوت عرفانی)» می‌کوشند تا با ارائهٔ مطالبی حاوی «سکوت عرفانی» به عنوان دادهٔ ورودی به ربات مدرن «چت‌جی‌پی‌تی»، به سنجش و مواجههٔ پردازش‌های این ربات با موضوع مزبور (سکوت عرفانی) بپردازند. نتایج آن پژوهش نشان می‌دهد که ربات چت‌جی‌پی‌تی از ساحت عرفانی متن و تفکیک آن از دیگر حوزه‌ها (ساحت غنایی، حماسی و...) شناخت کافی دارد. همچنین تسلط این ابزار هوشمند در فهم زبان رمزی، شناخت بُعد ادبی و لایه‌های زیرین متن که بیشتر در قالب نمادها نمود می‌یابند نیز درخور توجه است. تفاوت جستار حاضر با آن مقاله در داده‌های ورودی و شمار ابزار هوشمندی است که برای سنجش متن از آنها بهره گرفته شده است. در آن مقاله، مطالبی حاوی «سکوت عرفانی» به عنوان دادهٔ ورودی به یک ربات مدرن (چت‌جی‌پی‌تی) داده شده است، اما در پژوهش حاضر، بیتی از سبک هندی و محتوایی حاوی «معنای بیگانه» از منظر

چهار مدل زبانی بزرگ[1] بررسی شده است.

میردار رضایی (۱۴۰۵) در مقالهٔ «تبیین راهکارهای «سهل ممتنع» سرایی سعدی از نگاه هوش مصنوعی»، یک غزل منتخب از سعدی را به عنوان دادهٔ ورودی به چهار ربات هوشمند «گراک ۳»، «چت‌جی‌پی‌تی»، «جمینای» و «دیپ‌سیک» داده است. نتایج آن جستار نشان می‌دهد که هر چهار هوش مصنوعی در تعریف و تبیین مفهوم سهل ممتنع، موفق عمل کرده‌اند. هم پژوهش یادشده و هم مطالعهٔ حاضر از چهار مدل زبانی مشترک استفاده کرده‌اند، اما داده‌های ورودی دو پژوهش متفاوت است.

یافته‌های پژوهش

پیش از بررسی شعر صائب با ربات‌های هوشمند، کوشیده می‌شود تا مختصری در مورد آن بیت بحث شود و در خلال آن به ویژگی‌های کلی سبک هندی اشاره شود. در ادامه، تحلیل‌های ربات‌های مدرن بررسی خواهد شد.

چنان‌که ذکر شد، مصحح دیوان مشتاق معتقد است که شاعران طرز تازه، یکسره به خطا رفتند و بیت زیر از صائب را برای حجت سخنان خویش شاهد می‌گیرد:

از شهیدان نگاهت ناله هرگز برنخاست گوییا با سرمه دادند آب شمشیر تو را

درست است که شاعران سبک هندی مدام در پی خیال نازک و مضمون‌سازی‌های غریب و پیچیده و تلاش برای یافتن معنای بیگانه بودند و اساساً «تلاش بسیار برای یافتن مضامین تازه را سیرهٔ شعرای سبک هندی می‌دانند» (نورانی وصال، ۱۳۷۱: ۲۹۲)، اما این‌طور نیست که این کوشش‌ها یکسره تلاش باطل باشد. در بررسی و تحلیل شعر سبک هندی باید به چند نکته توجه داشت؛ نخست اینکه برای درک و دریافت مفهوم بیت و واکاوی تصاویر شعری این عهد، مخاطب نیز ضمن داشتن ذهنی وقاد، باید به مقیاس شاعر تلاش کند و بهره‌ای هم از دانش‌های ادبی داشته باشد.

از سوی دیگر شاید بتوان گفت که سبک هندی یک گسست در تاریخ شعر کلاسیک است؛ سبکی مابین طرزهای پیش و نهضت پس از خود. در این شیوه، «تأکید بر نوجویی و توجه به مضامین نو و معانی بیگانه و تازگی در شعر، شاعر را بر آن می‌دارد تا به جای

1. LLM

مطالعه در آثار سنّتی، خلاقیت را درون خود بجوید و هویت خود را در خویشتن خود پیدا کند و متکی به گذشتگان نباشد» (فتوحی، ۱۳۷۹ب: ۵۸). پس طبیعی است که برای مخاطبان پروپا قرص نهضت بازگشت که تمام تلاششان تقلید از سبک‌های خراسانی و عراقی است، «پایهٔ لذت بردن از شعر، ... شگفتی ناشی از تقلید است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۶۰) و از پیچیدگی شعر این عصر خوششان نیاید. باید پذیرفت که انسان ایرانی پس از تجربهٔ «عهد طلایی هنر ایران» (آذری، ۱۳۹۳: ۵۷) در زمان صفویه، «پس از سقوط این حکومت تا دورهٔ قاجار، نه‌تنها دیگر آن دورهٔ طلایی را تجربه نکرد، بلکه با گام نهادن در سراشیب افول به قهقرا رفته، هر روز بیشتر از دیروز، طعم گس و تلخِ شکست و واپس‌گرایی را مزه‌مزه کرد. این اتفاق در مقام عمل در حوزهٔ شعر و تصویرهای شعری نیز رخ داده است» (میردار رضایی، ۱۴۰۲: ۱۶۰).

دیگر اینکه «زیباشناسی این دوره بر خیال‌بندی و نازک‌گویی استوار است» (شفیعیون، ۱۳۸۷: ۳۰) و در شعر سبک هندی، عنصر خیال کاربردی چشمگیر دارد، «به گونه‌ای که می‌توان گفت سنگ زیربنای این سبک را عنصر خیال تشکیل می‌دهد» (حسینی، ۱۳۶۷: ۳۰)؛ آن هم نه خیالی معمولی و مبتذل، بلکه «خیالی دقیق، باریک، عمیق و پیچیده و عموماً مبتنی بر محسوسات و مشهودات؛ خیالی تجسمی و ملموس که ظرفیت فراوانی نیز برای ترجمه دارد و کشف آن هم شور و حیرت عظیمی را باعث می‌شود» (شمس لنگرودی، ۱۳۶۷: ۸۴). همین عامل سبب پیچیدگی شعر می‌شود و اساساً «برخلاف شاعران و منتقدان نهضت بازگشت که شعر و تصویرهای شعرشان به سادگی گرایش دارد، طبق معیارهای جمال‌شناسیِ شاعرانِ عصر صفوی، شعر مشکل و دشواری که معنای آن به‌سادگی دریافته نشود، بهترین شعر است» (فتوحی، ۱۳۷۹ب: ۳۴).

در بیتی که از صائب تبریزی ذکر شده، جملهٔ این موارد، خاصه خیال باریک قابل مشاهده است. آنچه مصحح دیوان مشتاق، متوجه آن نشده، این (ابهام هنری) است که در دیدگاه قدما، «سرمه» سبب گرفتگی صدا می‌شود (همایونی، ۱۳۷۱: ۳۳۵) و حتی برای اینکه صدای آدم خوش‌آوازی را خراب کنند، به او سرمهٔ سنگ می‌خوراندند (کتیرایی، ۱۳۷۸: ۳۳۱). نیز چنان‌که می‌دانیم، شمشیرسازان برای سخت و محکم‌تر کردن آهن و

فولاد، آن را در هنگام تفتگی در آب فرو می‌بردند. صائب در اوج خیال مـی‌گویـد: شمشـیر نگاه معشوق (تشبیه) با سرمه آب داده شده و از آنجا که خاصیت سرمه، ویرانـی صداسـت، مخاطبان نگاه او (عاشقان) نیز بی‌صدا و ناله شهید می‌شـوند (اغـراق). ایـن بـی‌صـدا جـان سپردن عشاق (کنایه) و لفظ «شهید»ی که شـاعر بـه کـار مـی‌گیـرد، یـادآور ایـن حـدیث پیامبر(ص) است که «مَن عَشِقَ وکَتَمَ وعَفَّ ثُـمَّ مـاتَ، مـاتَ شَـهیدا» (متقـی، ۱۴۱۹ ق: ۶۹۹۹)؛ یعنی هر که عاشق شود و آن را پنهان دارد و پاکدامنی کند و بمیرد، شهید مرده است.

علاوه بر پیوند بین واژه‌های «شمشیر» و «شهید» و نیز «ناله» و «سرمه» باید به ارتبـاط کارکرد اصلی «سرمه» (یعنی ابزار طبی و عنصری آرایشی برای زیباسازی چشـم) بـا واژۀ «نگاه» توجه داشت (ایهام). سرمه سبب سیاهی چشم‌ها می‌شود و مرتبت والای چشـمان سیاه در زیبایی‌شناسی ادب کلاسیک مشخص است. در ایـن حالـت، شمشـیر کـه آلـت مرگ است، به‌مثابه ابزاری برای کشیدن سرمه به نگاه معشوق تصویر شده است (تشـبیه پنهان و تضاد). واژۀ «آب» هم در اینجا (سوای ارتباط با شمشیر) با «سرمه» و «نگـاه» هـم در ارتباط است؛ زیرا یکی از کارکردهای طبی سرمه در تلقی قـدما ایـن بـود کـه سـبب قطع اشک‌ریزی چشم می‌شد. از سوی دیگر، در فرهنگ شیعی، رابطـۀ معنـاداری مـابین واژه‌های «آب» و «شهید» وجود دارد (تناسبت).

این گوشه‌ای از هنرمندی‌های صائب است که در قالب تصـویری پیچیـده و چندلایـه ارائه شده و نه‌تنها به قول مصحح، خیال‌بافی بدون معنی و نازک‌کاری‌های بی‌مورد و بارد بی‌سروسامان و کلام سست و نااستوار نیست، بلکه با هنرمندی تمـام و در شـبکۀ درهـم پیچیده‌ای از معانی و واژگان مرتبط به تصویر کشیده اسـت. پُـر پیداسـت کـه بـرای راه یافتن به معبد تفکر او بایـد بـه مقیـاس زحمـات او، سـختی کشـید و عـلاوه بـر آن بـه ریزه‌کاری‌های ادبی و فرهنگی نیـز واقـف بـود. از ایـن‌رو بایـد بخشـی از درنیـافتن‌هـا و نفهمیدن‌ها را به پای مخاطب نوشت و نه شاعر.

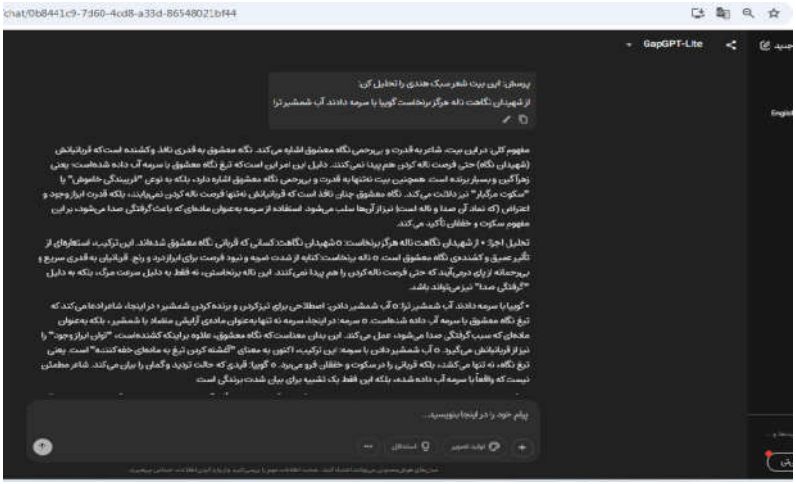
با در نظر گرفتن این پیچیدگی‌های معنایی و تصویری در بیـت صـائب، اکنـون ایـن پرسش مطرح است که ربات‌های هوشمند تا چه اندازه می‌توانند چنین لایه‌های هنری و فرهنگی را درک کنند. بر همـین اسـاس بیـت بـه عنـوان دادۀ ورودی در اختیـار چهـار سامانۀ هوشمند قرار گرفت تا تحلیل‌های آنها با یکدیگر مقایسه شود.

ربات هوشمند چت‌جی‌پی‌تی

«چت جی‌پی‌تی»، یکی از آخرین و برترین نسخهٔ ربات‌های موجود در هوش مصنوعی است که قابلیت دسترسی برای عموم را دارد و شرکت بزرگ اوپن ای.آی.[1] آن را تولید کرده است (Yardin & et al, 2023: 2). چت‌جی‌پی‌تی یا همان مولد پیش آموزش داده شده، از اولین مدل‌های معماری ترانسفورماتور است که می‌تواند تولید تحلیل و ترجمهٔ متن را انجام دهد. نسل اول آن دارای محدودیت‌هایی بود و در نسل‌های ۲ و ۳، این محدودیت‌ها مانند ظرفیت داده‌ها و... بهبود داده شد (Kocoń & et al, 2023: 1). در حال حاضر (زمان نگارش این مقاله)، نسخهٔ ۴/۵ آن اخیراً وارد بازار شده است. پیش از تحلیل بیت، قابل عرض است که ربات مزبور، از روی ظاهر بیت به‌درستی تشخیص داده که بیت متعلق به سبک هندی است. با این حال برای واحد بودن پرسش‌ها، در سؤال نهایی به نوع سبک اشاره شده است.

پرسش: این بیت شعر سبک هندی را تحلیل کن:

از شهیدان نگاهت ناله هرگز برنخاست گوییا با سرمه دادند آب شمشیر تو را

شکل ۱- تصویر تحلیل ربات چت‌جی‌پی‌تی ۴/۵ از بیت صائب

تصویر بالا، پرسش طرح‌شدهٔ نویسنده و بخشی از پاسخ ربات هوشمند «چت

1. OpenAI

جی‌پی‌تی» است که برای وثوق و مستند بودن مقاله در متن ارائه شده است. اما پاسخ کامل ربات:

مفهوم کلی

در این بیت، شاعر به قدرت و بی‌رحمی نگاه معشوق اشاره می‌کند. نگاه معشوق به قدری نافذ و کشنده است که قربانیانش (شهیدان نگاه) حتی فرصت ناله کردن هم پیدا نمی‌کنند. دلیل این امر این است که تیغ نگاه معشوق با سرمه آب داده شده است؛ یعنی زهرآگین و بسیار برنده است. همچنین بیت نه‌تنها به قدرت و بی‌رحمی نگاه معشوق اشاره دارد، بلکه به‌نوعی «فریبندگی خاموش» یا «سکوت مرگبار» نیز دلالت می‌کند. نگاه معشوق چنان نافذ است که قربانیانش نه‌تنها فرصت ناله کردن نمی‌یابند، بلکه قدرت ابراز وجود و اعتراض (که نماد آن صدا و ناله است) نیز از آنها سلب می‌شود. استفاده از سرمه به عنوان ماده‌ای که باعث گرفتگی صدا می‌شود، بر این مفهوم سکوت و خفقان تأکید می‌کند.

تحلیل اجزا

- از شهیدان نگاهت ناله هرگز برنخاست:

- شهیدان نگاهت: کسانی که قربانی نگاه معشوق شده‌اند. این ترکیب، استعاره‌ای از تأثیر عمیق و کشندهٔ نگاه معشوق است.
- ناله برنخاست: کنایه از شدت ضربه و نبود فرصت برای ابراز درد و رنج. قربانیان به‌قدری سریع و بی‌رحمانه از پای درمی‌آیند که حتی فرصت ناله کردن را هم پیدا نمی‌کنند. این ناله برنخاستن، نه فقط به دلیل سرعت مرگ، بلکه به دلیل «گرفتگی صدا» نیز می‌تواند باشد.

- گوییا با سرمه دادند آب شمشیر تو را:

- آب شمشیر دادن: اصطلاحی برای تیز کردن و برنده کردن شمشیر. در اینجا، شاعر ادعا می‌کند که تیغ نگاه معشوق با سرمه آب داده شده است.
- سرمه: در اینجا، سرمه نه‌تنها به عنوان مادهٔ آرایشی متضاد با شمشیر، بلکه به عنوان ماده‌ای که سبب گرفتگی صدا می‌شود، عمل می‌کند. این بدان معناست که نگاه معشوق، علاوه بر اینکه کشنده است، «توان ابراز وجود» را نیز از قربانیانش می‌گیرد.

- آب شمشیر دادن با سرمه: این ترکیب، اکنون به معنای «آغشته کردن تیغ به ماده‌ای خفه‌کننده» است. یعنی تیغ نگاه، نه‌تنها می‌کُشَد، بلکه قربانی را در سکوت و خفقان فرو می‌برد.
- گوییا: قیدی که حالت تردید و گمان را بیان می‌کند. شاعر مطمئن نیست که واقعاً با سرمه آب داده شده، بلکه این فقط یک تشبیه برای بیان شدت برندگی است.

ویژگی‌های سبک هندی در بیت

- مبالغه (اغراق): شاعر در بیان قدرت نگاه معشوق و تأثیر آن اغراق می‌کند. اینکه نگاه کسی بتواند اینقدر کشنده باشد که قربانیانش فرصت ناله کردن پیدا نکنند، نوعی مبالغه است.
- تضاد: استفاده از تضاد بین سرمه (زیبایی) و شمشیر (مرگ) از ویژگی‌های سبک هندی است. این تضاد، تأثیر بیت را بیشتر می‌کند.
- تصویرسازی انتزاعی: ترکیباتی مانند «شهیدان نگاهت» و «آب شمشیر با سرمه» تصاویر ذهنی و انتزاعی ایجاد می‌کنند که نیازمند تأمل و تفسیر هستند.
- ایهام: استفاده از واژه «سرمه» به گونه‌ای که هم به معنای آرایش و زیبایی باشد و هم به معنای ماده‌ای که باعث گرفتگی صدا می‌شود، نوعی ایهام است.
- تراکم معنایی: بیت، معنایی عمیق و چندلایه دارد. بیت نه‌تنها به قدرت نگاه، بلکه به خفقان و سکوتی که ایجاد می‌کند نیز اشاره دارد.
- باریک‌بینی و دقت: شاعر با دقت و ظرافت به جزئیات پرداخته و از این طریق، مفهوم موردنظر خود را بیان می‌کند.
- پیچیدگی و ابهام: درک کامل مفهوم بیت نیازمند اندکی تأمل و تفسیر است. این پیچیدگی و ابهام نیز از ویژگی‌های سبک هندی است.

نتیجه‌گیری: این بیت، نمونه‌ای خوب از شعر سبک هندی است که با استفاده از مبالغه، تضاد، تصویرسازی انتزاعی و دقت در جزئیات، قدرت و بی‌رحمی نگاه معشوق را به تصویر می‌کشد. شاعر با استفاده از تشبیه «آب شمشیر با سرمه»، بر زهرآگین و کشنده بودن این نگاه تأکید می‌کند. علاوه بر این به «خفقان» و «سکوت مرگباری» که این نگاه ایجاد می‌کند نیز تأکید دارد. استفاده از سرمه به عنوان ماده‌ای که باعث

گرفتگی صدا می‌شود، بر این مفهوم سکوت و ناتوانی در ابراز وجود تأکید می‌کند و شعر را از یک توصیف ساده به یک اثر هنری چندلایه و پیچیده تبدیل می‌کند (چت‌جی‌پی‌تی).

چنان‌که مشاهده شد، ربات هوشمند چت‌جی‌پی‌تی، بیت را از لحاظ مفهومی به‌درستی تحلیل و مختصات ادبی آن را تبیین کرد. تا همین‌جا این ربات کاری کرده که خرده‌گیران طرز هندی از انجام آن عاجز بوده‌اند. نکتهٔ بایسته‌تر اینکه همین ربات تا چندی پیش با مواجهه‌ای سلبی، در عرصهٔ فهم و پرداخت متن ادبی، توفیق چندانی نداشته و به‌مثابهٔ یک مخاطب (عامی) به سراغ متن می‌رفته است (میردار رضایی و اسلامی، ۱۴۰۳: ۸۴). اما فقط در عرض چند ماه توانسته به جایی برسد که از پس تحلیل دشوارترین متون ادبی نیز برمی‌آید. در واقع سازوکار هوش مصنوعی به گونه‌ای تعبیه شده است که مدام خود را ترمیم و به‌روز می‌کند و خاصه در زمینهٔ تحلیل متن، از پی فرایندهای آزمون و خطا می‌کوشد تا افق خود را به افق یک فرد فرهیخته و ادیب نزدیک کند. با این حال ربات به زمینهٔ حدیثی واژهٔ «شهید» و پیوند فرهنگی آن توجه نکرده است که این نکته می‌توانست غنای معنایی و لایهٔ دینی اثر را نشان دهد.

ربات هوشمند گراک ۳

ایلان ماسک (مدیرعامل تسلا و اسپیس‌ایکس) که نام شناخته‌شده‌ای در حوزهٔ فناوری مدرن محسوب می‌شود و پیوسته می‌کوشد تا در این حوزه از رخدادهای روز جهان عقب نماند، با خرید شرکت xAI، نسخهٔ گراک ۳ را برای رقابت با ربات هوشمند چت‌جی‌پی‌تی روانهٔ بازار و اعلام کرد که این ربات برای انجام تحلیل‌های پیشرفته، تحقیق‌های عمیق و انجام کارهای خلاقانه طراحی شده است. همچنین ادعای شرکت xAI هم این است که روی ساخت هوش مصنوعی برای تسریع در کشف علمی انسان کار می‌کند و معتقد است ما با مأموریت خود برای پیشبرد درک جمعی‌مان از جهان هدایت می‌شویم (https://x.ai/about). با توجه به اینکه این ربات مدرن در برخی از حوزه‌ها از ربات هوشمند چت‌جی‌پی‌تی پیشرفته است، باید دید که تحلیل آن از بیت مزبور چگونه است:

پرسش: این بیت شعر سبک هندی را تحلیل کن:

از شهیدان نگاهت ناله هرگز برنخاست گوییا با سرمه دادند آب شمشیر تو را

پاسخ:

این بیت شعری در سبک هندی سروده شده است، سبکی که در شعر پارسی با ویژگی‌هایی چون پیچیدگی، تصویرسازی‌های بدیع، استفاده از استعاره‌ها و کنایات غنی، و گاه اغراق‌های هنری (اغراق یا ایهام) شناخته می‌شود. در این بیت نیز این ویژگی‌ها به‌وضوح دیده می‌شود. حالا بیاییم این بیت را به صورت دقیق تحلیل کنیم:

معنی ظاهری:

- مصراع اول: از کسانی که با نگاه تو کشته شده‌اند (شهیدان نگاهت)، هیچ‌گاه ناله و شکایتی شنیده نشده است.
- مصراع دوم: گویی شمشیر تو (نگاه کشنده‌ات) را به جای آب دادن (تیز کردن) با سرمه آراسته‌اند و چون سرمه، صدا را می‌گیرد یا خراب می‌کند، این باعث شده که ناله‌ای از کشته‌شدگان شنیده نشود.

تحلیل شاعرانه:

استعاره

شهیدان نگاهت: نگاه معشوق به شمشیری تشبیه شده که عاشقان را می‌کشد. این استعاره‌ای رایج در شعر پارسی است، اما در اینجا با ترکیب «ناله برنخاست»، «شهیدان» و «سرمه» به شکلی بدیع گسترش یافته و بار معنایی عمیق‌تری پیدا کرده است. واژهٔ «شهیدان»، بار معنایی عاشقانه و عرفانی دارد و به کسانی اشاره می‌کند که در راه عشق جان باخته‌اند.

تصویرسازی و پارادوکس

تضاد میان «سرمه» (نماد زیبایی و لطافت) و «شمشیر» (نماد خشونت و مرگ) از بارزترین ویژگی‌های این بیت است. این تضاد در سبک هندی برای خلق تصاویر بدیع و جذاب، بسیار پرکاربرد است. سرمه‌ای که قرار است زیبایی را به چشم معشوق بیفزاید، به شکلی غیر مستقیم، عامل خاموشی و سکوت عاشقان می‌شود. این پیچیدگی تصویرسازی از ویژگی‌های برجسته سبک هندی است که شاعر با ترکیب عناصر غیر منتظره، ذهن مخاطب را درگیر می‌کند.

پارادوکس دیگر در این است که سرمه، که باید زیبایی را افـزون کنـد، در اینجـا بـه عاملی برای مرگ و سکوت تبدیل شده است. این پیچیدگی معنایی، عمق هنـر شـاعر را نشان می‌دهد.

- سرمه و شمشیر: در مصراع دوم، شاعر با یک تصویر بـدیع و پارادوکسـیکال کـار می‌کند. معمولاً شمشیر را با آب تیز می‌کنند تـا برنـدگی‌اش بیشـتر شـود، امـا اینجا گفته شده که شمشیر نگاه معشوق با «سرمه» آراسته شـده اسـت. سـرمه، ماده‌ای است که برای زیبایی چشم به کار می‌رود و این تضاد بـین ابـزار کشـتار (شمشیر) و ابزار زیبایی (سرمه)، تناقضی هنری خلق می‌کند.
- سرمه و سکوت: در اینجا شاعر با زیرکی این ویژگی را به نالـه نکـردن شـهیدان نگاه ربط داده است؛ یعنی نگاه معشوق که به شمشیر تشبیه شده، با سـرمه «آب داده شده» (آراسته یا تیز شده) و این سرمه نه‌تنها زیبایی به آن بخشـیده، بلکـه صدای قربانیانش را هم گرفته است. پس عاشقان در برابر این نگاه مرگبار نه‌تنها شکایتی ندارند، بلکه اساساً توان ناله کردن را هم از دست داده‌اند.
- «آب دادن شمشیر» که معمولاً به تیز کردن و برندگی آن اشاره دارد، در اینجا بـا سرمه جایگزین شده و این جایگزینی نه‌تنها برندگی نگاه را حفظ کرده، بلکه آن را به ابزاری برای ساکت کردن نیز تبدیل کرده است.

اغراق

این ادعا که کشته‌شدگان نگاه معشوق، ناله نکرده‌اند، نوعی اغراق هنری است که هم به رضایت عاشقان از مرگ در راه عشق اشاره دارد و هم می‌تواند به نـاتوانی آنهـا از نالـه کردن به دلیل تأثیر سرمه ربط داده شود. این اغراق، شدت زیبایی و قدرت نگاه معشـوق را نشان می‌دهد.

کنایه و ایهام

- ناله برنخاست: می‌تواند دو معنا داشته باشد: نخست، رضایت عاشقان از مرگ بـه دست معشوق؛ یعنی آنقدر از عشق و نگاه معشوق لذت برده‌اند که مـرگ را هـم پذیرفته‌اند. دوم، ناتوانی آنها از ناله کردن به دلیل تأثیر سـرمه کـه صدایشـان را گرفته است. این ایهام، بیت را چندلایه‌تر می‌کند..

- سرمه دادن به شمشیر: سرمه به چشم زدن برای زیبایی اشاره دارد و اینجا ایهام ایجاد می‌شود که نگاه معشوق نه‌تنها کشنده است، بلکه زیباست و این زیبایی خود عامل کشندگی است. همچنین اشاره دارد به اثر فلج‌کننده و خاموش‌کننده آن بر عاشقان.

سبک هندی و شگفت‌انگیزی:

سبک هندی اغلب از ترکیب‌های غیر عادی و شگفت‌انگیز برای خلق معانی جدید استفاده می‌کند. ترکیب غیر منتظرهٔ «سرمه» و «شمشیر» و نسبت دادن آن به «نگاه» معشوق، یک تصویر ذهنی پیچیده و در عین حال زیبا خلق می‌کند که ذهن خواننده را به تأمل وامی‌دارد. در اینجا، شاعر با یک نوآوری معنایی، زیبایی معشوق را به ابزاری دوگانه تبدیل کرده است: هم کشنده و هم خاموش‌کننده. این پیچیدگی کاملاً با روح سبک هندی هم‌خوانی دارد.

مضمون کلی:

بیت بیانگر قدرت مطلق و چندوجهی نگاه معشوق است؛ نگاهی که هم زیبا و فریبنده است، هم کشنده و برنده و هم عاشقان را در سکوتی ابدی فرو می‌برد. سرمه به عنوان نمادی از زیبایی، در اینجا نقشی دوگانه ایفا می‌کند: هم جذابیت نگاه را بیشتر می‌کند و هم به شکلی استعاری یا نمادین، عاشقان را از فریاد زدن بازمی‌دارد. این سکوت می‌تواند نشان‌دهندهٔ تسلیم کامل یا ناتوانی در برابر زیبایی و قدرت معشوق باشد.

نتیجه: این بیت در سبک هندی به شکلی استادانه زیبایی، مرگ و سکوت را درهم می‌آمیزد و با زبان فشرده و پرمغز، تضادهای هنرمندانه و تصویرسازی‌های خلاقانه، مضمون عشق و مرگ را به شکلی نو و عمیق ارائه می‌دهد. شاعر با ترکیب سرمه و شمشیر و افزودن لایهٔ معنایی گرفتگی صدا، یک اثر چندلایه خلق کرده که هم از نظر زیبایی‌شناسی و هم از نظر مفهومی غنی است. این بیت نشان می‌دهد که چگونه در سبک هندی، شاعر با بازی با کلمات و معانی، احساسات عاشقانه را به سطحی فراتر از بیان ساده می‌برد و مخاطب را در جهانی از شگفتی و تأمل غرق می‌کند (گراک ۳).

چنان‌که ملاحظه شد، گراک ۳ نیز توانسته از پس تحلیل بیت برآید و ابعاد مختلف ادبی متن را تبیین کند. نکتهٔ جالب این است که در بین ربات‌های چهارگانهٔ مورد بحث، تنها این ربات، یعنی گراک ۳ است که در کنار اشاره به صناعاتی چون کنایه، استعاره،

اغراق، ایهام و...، از خصیصهٔ «شگفت‌انگیزی» شعرهای سبک هندی یاد می‌کند. چنان‌که پیشتر نیز گفته شد، سبک هندی، «شعر مضامین اعجاب‌انگیز و ایجاد رابطه‌های غریب است» (شمیسا، ۱۳۸۲: ۲۹۸) و «اصولاً شعرای این مکتب همواره سعی دارند که با لباسی شگفت، مضامین نو را عرضه کنند و رنگی از ابهام به آن بدهند تا فهم شعر محتاج تأمل گردد و به دقیقه‌یابی و آوردن معانی غریب در بین اقران ممتاز شوند» (نورانی‌وصال، ۱۳۷۱: ۲۹۲). با این حال این ربات نیز به زمینهٔ حدیثی واژهٔ «شهید» و پیوند فرهنگی آن توجه نکرده است.

ربات هوشمند جمینای

جمینای، یکی از ابزار قدرتمند و چندمنظورهٔ مدل هوش مصنوعی گوگل است. این ربات هوشمند، یکی از مدل‌های زبانی بزرگ است که برای چندوجهی بودن طراحی شده است. این بدان‌معناست که می‌تواند انواع مختلف اطلاعات، از جمله متن، کد، تصویر، صدا و ویدئو را درک و پردازش کند. در واقع گوگل، پیشرفت خود در زمینهٔ هوش مصنوعی را با این ربات به نمایش گذاشته است و هدف آن، ایجاد یک مدل بسیار همه‌کاره و قدرتمند است که می‌تواند در گروه گسترده‌ای از وظایف و برنامه‌ها اعمال شود. با توجه به اینکه این ربات مدرن برای تقویت قابلیت‌های پیشرفتهٔ هوش مصنوعی در محصولات و خدمات مختلف گوگل استفاده می‌شود (https://ai.google/get-started/gemini-ecosystem)، باید دید که تحلیل آن از بیت مزبور چگونه و با سایر ربات‌ها، چقدر متفاوت است:

پرسش: این بیت شعر سبک هندی را تحلیل کن:

از شهیدان نگاهت ناله هرگز برنخاست گوییا با سرمه دادند آب شمشیر تو را

پاسخ:

این بیت شعر، نمونه‌ای بارز از سبک هندی است که به پیچیدگی و ظرافت‌های خاص خود شناخته می‌شود. در این سبک، شاعران تلاش می‌کنند تا با استفاده از تشبیهات، استعارات و تلمیحات پیچیده، مفاهیم عمیق و ظریفی را به تصویر بکشند.

تحلیل بیت:

- شهیدان نگاهت: این ترکیب، استعاره‌ای از کسانی است که تحت تأثیر نگاه

معشوق قرار گرفته و جان خود را از دست داده‌اند. نگاه معشوق به تیغی تشبیه شده که جان عاشقان را می‌گیرد.

- ناله هرگز برنخاست: این عبارت بیانگر قدرت و تأثیر بی‌چون و چرای نگاه معشوق است. گویی که نگاه او چنان سریع و قاطع عمل می‌کند که حتی فرصت ناله کردن را هم از قربانیانش می‌گیرد.
- از شهیدان نگاهت ناله هرگز برنخاست: این مصراع، نه‌تنها به قدرت و سرعت نگاه معشوق اشاره می‌کند، بلکه می‌تواند به این معنا نیز باشد که نگاه او چنان سمی و کشنده است که تارهای صوتی قربانیان را نیز از کار می‌اندازد و مانع از ناله و فریاد آنها می‌شود. گویی که سرمه، نه‌تنها تیغ نگاه را تیز می‌کند، بلکه باعث خفگی و خاموشی صدای قربانیان نیز می‌شود.
- گوییا با سرمه دادند آب شمشیر تو را: این مصراع، تشبیهی بسیار ظریف و پیچیده را به تصویر می‌کشد. سرمه، ماده‌ای است که برای سیاه کردن چشم‌ها استفاده می‌شود و در اینجا به سیاهی تیغ شمشیر اشاره دارد. آب دادن شمشیر نیز اصطلاحی است که به تیز کردن و صیقل دادن شمشیر اشاره دارد. شاعر می‌گوید که گویی شمشیر نگاه معشوق، با سرمه آب داده شده است؛ یعنی هم سیاه و هم بسیار تیز و برنده است. همچنین با توجه به اثر مخرب سرمه بر صدا، این مصراع می‌تواند به این معنا باشد که نگاه معشوق، نه‌تنها کشنده، بلکه خاموش‌کننده نیز هست. گویی که سرمه، نه‌تنها تیغ نگاه را تیز می‌کند، بلکه زهرآگین نیز می‌سازد و باعث از بین رفتن قدرت تکلم و ناله قربانیان می‌شود.

ویژگی‌های سبک هندی در این بیت

- تشبیهات و استعارات پیچیده: استفاده از تشبیه نگاه به شمشیر و آب دادن شمشیر با سرمه، نمونه‌ای از این ویژگی است.
- مبالغه: شاعر در بیان قدرت و تأثیر نگاه معشوق، اغراق می‌کند و این از ویژگی‌های بارز سبک هندی است.
- ظرافت و دقت در تصویرسازی: شاعر با استفاده از کلمات و عبارات دقیق، تصویری زنده و ملموس از نگاه معشوق و تأثیر آن بر عاشقان ارائه می‌دهد.

- تلمیحات چندگانه: اشاره به سرمه و اثر آن بر صدا، لایه‌های معنایی جدیدی به بیت می‌افزاید.

به این ترتیب بیت شعر، تصویری بسیار قوی و هولناک از قدرت و تأثیر نگاه معشوق ارائه می‌دهد. گویی که نگاه او، نه‌تنها جان عاشقان را می‌گیرد، بلکه صدای آنها را نیز برای همیشه خاموش می‌کند.

این تفسیر نشان می‌دهد که چگونه شاعران سبک هندی، با استفاده از ظرافت‌های زبانی و تلمیحات پیچیده می‌توانند مفاهیم عمیق و چندلایه‌ای را به مخاطب منتقل کنند (جمینای).

دقت در سطور بالا نشان می‌دهد که تحلیل جمینای هم درست است و این ربات هوشمند حین تحلیل بیت، به برخی ویژگی‌های سبک هندی نیز اشاره کرده است. این ربات هم به زمینهٔ حدیثی واژهٔ «شهید» و پیوند فرهنگی آن توجه نکرده است.

ربات هوشمند دیپ‌سیک

در برابر ربات‌های هوشمند یادشده که متعلق به جهان غرب هستند، دیپ‌سیک محصولی شرقی و رقیبی قدرتمند از کشور چین برای دیگر ربات‌ها (خاصه چت‌جی‌پی‌تی) است. این مدل هوش مصنوعی، مبتنی بر پردازش زبان طبیعی[1] است که شرکتی با همین نام[2] آن را توسعه داده است. این مدل هوشمند، بخشی از نسل جدید سیستم‌های هوش مصنوعی است که با هدف درک، پردازش و تولید زبان انسانی طراحی شده‌اند. دیپ‌سیک، توانایی انجام وظایف پیچیده‌ای مانند پاسخ به سؤالات، ترجمه، خلاصه‌سازی متن و تحلیل داده‌های زبانی را دارد. این زبان نیز همچون چت‌جی‌پی‌تی بر پایهٔ معماری ترنسفورمر[3] ساخته شده است که از مکانیزم‌های توجه[4] برای درک بهتر متن استفاده می‌کند. این مدل با استفاده از حجم عظیمی از داده‌های متنی آموزش دیده است و توانایی یادگیری الگوهای زبانی پیچیده را دارد. دیپ‌سیک، توانایی‌های چندگانه‌ای چون: پاسخ به سؤالات مخاطب، ترجمهٔ ماشینی، خلاصه‌سازی متون طولانی، تحلیل احساسات، تولید محتوا و... را دارد (https://chat.deepseek.com).

1. NLP
2. **深度求索** eepSeek,
3. Transformer
4. Attention Mechanisms

در ادامه، مواجههٔ این ربات مدرن چینی با بیت مزبور ارائه خواهد شد:

پرسش: این بیت شعر سبک هندی را تحلیل کن:

از شهیدان نگاهت ناله هرگـز برنخاسـت گوییا با سرمه دادنـد آب شمشـیر تـو را

شکل ۲- تصویر تحلیل ربات دیپ‌سیک از بیت صائب

پاسخ:

این بیت شعر از سبک هندی است که به دلیل استفاده از تصاویر پیچیده و مضـامین باریک‌بینانه و عمیق شناخته می‌شود. در این بیـت، شـاعر از زبـانی نمـادین و اسـتعاری برای بیان احساسات و مفاهیم استفاده کرده است.

مضمون کلی بیت:

این بیت به قدرت و تأثیر نگاه معشوق اشاره دارد. نگاه معشـوق چنـان تیـز و برنـده است که مانند شمشیری عمل می‌کند و کسانی که در راه عشق او به شهادت می‌رسـند، حتی توان ناله کردن ندارند. ایـن بیـت، ترکیبـی از زیبـایی و خشـونت، عشـق و رنـج و سکوت و فداکاری را به تصویر می‌کشد.

تحلیل واژگان و تصاویر:

- شهیدان نگاهت:

- «شهیدان» به کسانی اشاره دارد که در راه عشق یا عقیدهٔ خود فدا شده‌انـد. در اینجـا، شهیدان کسانی هستند که تحت تأثیر نگاه تیز و برنده معشوق قرار گرفته‌اند.
- «نگاهت»، نماد قدرت و تأثیر معشوق است که می‌تواند مانند شمشیر برنده باشد.

- ناله هرگز برنخاست:

- این عبارت نشان‌دهندهٔ سکوت و آرامش شـهیدان اسـت. آنهـا در سـکوت جـان داده‌اند و حتی توان ناله کردن نداشته‌اند.
- این سکوت می‌تواند نشان‌دهندهٔ تسلیم کامل در برابر عشق یا قدرت نگاه معشوق باشد.

- سرمه:

- سرمه معمولاً برای زیبایی چشم استفاده می‌شود، اما در اینجا به عنـوان عـاملی که به شمشیر (نماد قدرت و برندگی) آب داده است، به کار رفته است.
- سرمه دو نقش مهم دارد:

۱- تیز کردن شمشیر: همان‌طور که سرمه به چشم زیبایی و تیزی مـی‌دهـد، بـه شمشیر نیز تیزی و برندگی بخشیده است.

۲. گرفتگی صدا: سرمه به عنوان عاملی که سبب سکوت یا ناتوانی در نالـه کـردن می‌شود، به این معناست که شمشیر معشوق (نگاه او)، چنان قدرتمنـد اسـت کـه حتی توان ناله کردن را از شهیدان گرفته است.

- آب شمشیر تو را:

- «آب دادن» به شمشیر به معنای تیز کردن آن است. این عبارت نشان‌دهندهٔ ایـن است که نگاه معشوق، چنان تیز و برنده است که گویی با سرمه آبدیـده شـده و به اوج تیزی رسیده است.

سبک و ویژگی‌های ادبی

- سبک هندی

- این بیت از ویژگی‌های سبک هنـدی، ماننـد اسـتفاده از تصـاویر پیچیـده، مضـامین باریک‌بینانه و ترکیب زیبایی و خشونت بهره می‌برد.
- شاعر از زبانی نمادین و استعاری برای بیان احساسات و مفاهیم استفاده کرده است.

- تصویرسازی
  - شاعر با ترکیب عناصری مانند «شهیدان»، «نگاه»، «سرمه» و «شمشیر»، تصویری عمیق و چندلایه خلق کرده است.
  - این تصویرسازی هم زیبایی و هم خشونت را در کنار هم قرار می‌دهد و به بیت، عمق و ظرافت خاصی بخشیده است.
- ایهام و ابهام:
  - استفاده از واژه‌هایی مانند «سرمه» که هم به زیبایی و هم به گرفتگی صدا اشاره دارد، ایجاد ایهام کرده و به بیت، ابهام و جذابیت ادبی بخشیده است.

جمع‌بندی نهایی

این بیت با استفاده از تصاویر پیچیده و نمادین، قدرت و تأثیر نگاه معشوق را توصیف می‌کند. نگاه معشوق، چنان تیز و برنده است که مانند شمشیری عمل می‌کند که با سرمه، آبدیده شده است. از سوی دیگر، همین سرمه (که نماد زیبایی و جذابیت است)، سبب سکوت و ناتوانی در ناله کردن شده است. بنابراین شهیدان عشق معشوق نه‌تنها در سکوت جان داده‌اند، بلکه حتی توان ابراز درد و رنج خود را نیز نداشته‌اند. این ترکیب، زیبایی و خشونت، قدرت و جذابیت معشوق را به‌طور همزمان نشان می‌دهد و به بیت، عمق و ظرافت خاصی بخشیده است. این بیت، نمونه‌ای از توانایی شاعر در خلق مضامین عمیق و تصاویر بدیع در سبک هندی است (دیپ‌سیک).

بررسی پاسخ ربات هوشمند دیپ‌سیک هم نشان می‌دهد که این ربات هم می‌تواند از پس تحلیل شعر سبک هندی برآید. اما چنان‌که در شکل (۲) مشاهده می‌شود، در قاب و محل گفت‌وگوی (چت‌باکس) این ربات، گزینه‌ای وجود دارد با عنوان «Deepthink» که با فعال کردن آن، هوش مصنوعی قادر به انجام تحلیل‌های پیچیده و عمیق روی داده‌هاست. فعال کردن این گزینه، تغییرات چشمگیری در تحلیل داده‌ها را نشان می‌دهد.

بحث و جمع‌بندی

هر چهار ربات هوشمند فعلی که زبان فارسی را هم پشتیبانی می‌کنند، قدرت تحلیل و تبیین شعر فارسی، به‌ویژه بیت‌های پیچیده و دشوار سبک هندی را دارند و چنان‌که در جدول ذیل نیز مشاهده می‌شود، این ربات‌های مدرن، نه‌تنها شعر صائب را سست،

مهمل و بی‌معنا نمی‌دانند، بلکه در کنار تحلیل درست، به خصیصه‌های سبک هندی نیز اشاره می‌کنند.

جدول ۱- بررسی صحت تحلیل و تبیین شگردهای سبک هندی به کمک چهار ربات مورد بحث

	چت‌جی‌پی‌تی	گراک ۳	جمینای	دیپ‌سیک
تحلیل	درست	درست	درست	درست
شگردها	استعاره، کنایه، تشبیه، مبالغه، تضاد، تصویرسازی انتزاعی، ایهام، ابهام، تراکم معنایی، باریک‌بینی و دقت در جزییات، پیچیدگی، چندلایگی معنا	پیچیدگی، تصویرسازی‌های بدیع و چندلایه، استعاره، تشبیه، کنایه، تضاد، اغراق، ایهام، پارادوکس، شگفت‌انگیزی	تشبیه، استعاره، تلمیحات پیچیده، مفاهیم عمیق و ظریف، مبالغه، ظرافت و دقت در تصویرسازی، چندلایگی معنا	تصاویر پیچیده و چندلایه، مضامین باریک‌بینانه، استعاره، تشبیه، تصویرسازی، ایهام و ابهام

اما ممکن است این شبهه طرح شود که «هوش مصنوعی خود فی‌نفسه قادر به تحلیل بیت نیست، بلکه از آنجا که دربارهٔ این بیت در منابع فارسی سخن رفته است، هوش مصنوعی می‌تواند با استخراج اطلاعات آن تحلیل‌ها، پاسخی به ما بدهد». در پاسخ باید گفت که پژوهشگران برای یافتن مطالب خود (برای مثال تحلیل شعر) ناگزیر به مراجعهٔ به موتورهای جست‌وجو (خاصه گوگِل) بودند و در آنجا مطالب مرتبط با موضوع خود را پیدا می‌کردند. بارها پیش می‌آمد که هیچ مطلبی درباره موضوع طرح‌شده، یافت نمی‌شد. مثلاً اگر همین بیت مورد بحث صائب به گوگل داده شود، پاسخی برای تحلیل آن یافت نخواهد شد. اما هوش مصنوعی (با وجود تهی بودن حافظهٔ موتورهای جست‌وجو)، متن را تحلیل می‌کند. از سوی دیگر، موتورهای جست‌وجو قابلیت گفت‌وگو و تبیین اضلاع مختلف متن را ندارند و تنها به نمایش داده‌هایی می‌پردازند که در حافظه دارند. اما هوش مصنوعی قابلیت گفت‌وگو و تحلیل و تبیین

داده‌ها را دارد. پس حتی به فرض بهره‌گیری هوش مصنوعی از داده‌های موتورهای جست‌وجو، نمی‌توان از ارزش کار ربات‌های هوشمند کاست؛ زیرا آنها داده‌ها را گردآوری و تحلیل می‌کنند و فقط به نمایش آن بسنده نمی‌کنند. در مواجهه با هوش مصنوعی، درست انگار در برابر انسان جامع‌الاطرافی قرار گرفته‌ایم که با اشراف بر مطالب با ما حرف می‌زند. فراموش نکنیم که یکی از قابلیت‌های ربات‌های هوشمند این است که این ابزار، آموزش دیده می‌شوند تا دقیق‌ترین پاسخ را با جزئیاتی درخور به پرسش‌های کاربران بدهند (www.openai.com).

پس شیوهٔ ربات‌های مدرن، تعاملی و منطبق بر عمل گفت‌وگو است؛ یعنی مخاطب مطالب و پرسش[۲]های مورد نظر خود را به این ربات‌ها ارائه می‌کند و ربات نیز به فراخور افق و داده‌هایی که در ذهن و حافظهٔ ماشینی خود دارد، با مخاطب و پرسنده وارد گفت‌وگو می‌شود. پس این شبهه اساساً برای ربات‌های هوشمند قابل طرح نیست و اصل خرده‌گیری به موتورهای جست‌وجو برمی‌گردد.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

بر اساس بررسی‌های این پژوهش، نه‌تنها هر چهار ربات هوشمند «چت‌جی‌پی‌تی»، «جمینای»، «گراک ۳» و «دیپ‌سیک» توانستند از پس تحلیل شعر صائب برآیند، بلکه شعر سبک هندی در ترازوی سنجش آن ربات‌های مدرن، شعری است معنادار و محکم با شبکه‌ای درهم‌پیچیده از پیوندها و روابط ترکیبی اجزای کلام در طول بیت. این یعنی به دستیاری هوش مصنوعی، دیگر نه‌تنها بسیاری از شعرهای صائب و دیگر شاعران سبک هندی، متهم به خیال‌بافی‌های بدون معنی و نازک‌کاری‌های بی‌مورد و سست و مبتذل نخواهند بود، بلکه مقیاس وسیع قدرت تخیل باریک آن شاعران و نیز ابعاد و اضلاع جدیدی از شعرهای آنان نیز آشکار خواهد شد. با توجه به اینکه هوش مصنوعی به طور مداوم در حال پیشرفت و ترمیم ضعف‌های خویش است، دیری نمی‌پاید که ربات‌های مدرن، تحلیل و تفسیرهای جدید و متفاوتی از متون ادبی فارسی، خاصه شعرهای سبک هندی ارائه بدهند که تاکنون از تیررس هوش انسانی پنهان مانده است.

تحلیل و قضاوت ربات‌های هوشمند درباره شعر سبک هندی، نشان‌دهندهٔ صحت

قضاوت نیما درباره جایگاه والای شعر طرز تازه[۳] در تاریخ ادب فارسی و نیز «عجز[۴]» شاعران «ناکام[۵]» سبک بازگشت از سرودن شعری به سیاق سبک هندی است. به دیگر سخن، بررسی بیت صائب به کمک ربات‌های هوشمند نشان می‌دهد که سبب عمدهٔ قضاوت‌های شاعران سبک بازگشت، ناتوانی در تحلیل، دانش ناکافی و ناآگاهی از دقایق و ظرایف شعر این دوره است.

از آنجایی که این پژوهش در زمرهٔ نخستین گام‌ها در زمینهٔ تحلیل متن ادبی فارسی با هوش مصنوعی است و بیشتر در پی معرفی ربات‌های قدرتمندِ مدرنی است که در حال حاضر بهترین نسخه‌های خود در سطح جهان هستند و از زبان فارسی نیز پشتیبانی می‌کنند، پیشنهاد می‌شود پژوهشگران حوزهٔ ادبیات به تحلیل متون ادبی از منظر هوش مصنوعی بپردازند. برای نمونه، کدام ربات هوشمند در مواجهه با متون ادبی فارسی، قدرتمند است؟ یا کدام یک از ربات‌های مدرن، عناصر ادبی و شگردهای یک متن را تبیین می‌کند؟ پژوهش‌های مقایسه‌ای (مثلاً مابین دو یا سه ربات) نیز در این زمینه بسیار سودمند خواهد بود. یا حتی با نگاهی جزئی‌تر می‌توان پیش رفت و تحقیق کرد که کدام‌یک از ربات‌های هوشمند در کدام‌یک از حوزه‌های معرفتی بهتر عمل می‌کنند. به هر ترتیب مواجههٔ هوش مصنوعی با متون ادب فارسی در آغاز راه است و گام‌های نخستین خود را برمی‌دارد و با توجه به تغییرات آنی و لحظه‌ای جهان، لزوم توجه پژوهشگران حوزهٔ ادبیات به این مسئله، امری ناگزیر می‌نماید.

پی‌نوشت

۱. برای نمونه می‌توان بیت‌های دیگری از سبک هندی را برای تحلیل به هوش مصنوعی داد و پاسخ‌های آن را داوری کرد. این موضوع مستلزم پژوهشی مجزاست و از گنجایش و محدودهٔ این نوشتار خارج است. اما برای اطمینان از توان هوش مصنوعی، تحلیل بیتی دیگر از بیت‌هایی که مکّی به عنوان بیت بی‌معنا و سست سبک هندی ذکر کرده، به کمک ربات هوشمند «چت‌جی‌پی‌تی» ارائه می‌شود. نکتهٔ قابل ذکر این است که درباره تحلیل ادبی و مفهومی این بیت نیز داده‌ای در موتورهای جست‌وجو مشاهده نشد و تحلیل هوش مصنوعی صرفاً بر اساس توانایی‌های خودش است.

«نظام از شعرای اواخر دورهٔ صفویه گوید:

صد پله نهادیم ز لخت جگر خویش شاید به زمین‌بوس لب آید نفس ما»
(مشتاق، ۱۳۲۰: پنج)

پرسش: این بیت از سبک هندی را تحلیل کن:

صد پله نهادیم ز لخت جگر خویش شاید به زمین‌بوس لب آید نفس ما

پاسخ:

مفهوم کلی: در این بیت، شاعر از شدت اشتیاق و تلاش برای رسیدن به معشوق سخن می‌گوید. او بیان می‌کند که از لخته‌های جگر خود صد پله ساخته تا شاید نفسش (به عنوان نماینده‌ای از وجود او) به افتخار بوسیدن لب‌های معشوق دست یابد. بیت نشان‌دهندهٔ فداکاری، از خودگذشتگی و تحمل رنج فراوان در راه وصال است. شاعر حاضر است برای رسیدن به این هدف والا، حتی از جان خود (جگر) نیز مایه بگذارد.

تحلیل اجزا:

- صد پله نهادیم ز لخت جگر خویش:
  - صد پله: تعداد زیاد پله‌ها، نشان‌دهنده طولانی بودن و دشواری راه وصال است.
  - لخت جگر خویش: جگر در ادبیات فارسی، نماد عشق، احساسات عمیق و همچنین جان است. «لخت جگر» یعنی تکه‌های جگر، که نشان از فداکاری و تحمل رنج بسیار دارد. ساختن پله از «لخت جگر»، استعاره‌ای بسیار قوی از این است که شاعر برای رسیدن به معشوق، حاضر است از ارزشمندترین دارایی خود بگذرد و درد و رنج فراوانی را تحمل کند.
  - نهادیم: فعل «نهادیم» نشان از عمل و تلاش آگاهانه دارد. شاعر صرفاً آرزو نمی‌کند، بلکه فعالانه برای رسیدن به هدف خود تلاش می‌کند.
- شاید به زمین‌بوس لب آید نفس ما:
  - شاید: قید «شاید» نشان‌دهنده عدم قطعیت و احتمال موفقیت است. با وجود تلاش فراوان، شاعر نمی‌تواند اطمینان داشته باشد که به وصال خواهد رسید. این عدم قطعیت، بر ارزش و اهمیت هدف او می‌افزاید.
  - به زمین‌بوس لب آید نفس ما: «نفس» در اینجا می‌تواند به معنای جان، روح یا نماینده‌ای از وجود شاعر باشد. «زمین‌بوس لب»، کنایه از نهایت تواضع و احترام در برابر معشوق و همچنین لذت وصال است. شاعر آرزو دارد که نفس او به افتخار بوسیدن لب‌های معشوق دست یابد.

ویژگی‌های سبک هندی در بیت:

- مبالغه (اغراق): ساختن صد پله از لخته‌های جگر، نوعی اغراق است که بر شدت اشتیاق و فداکاری شاعر تأکید می‌کند.
- استعاره‌های پیچیده: استفاده از استعاره‌های «لخت جگر» و «زمین‌بوس لب» که نیازمند تفسیر و تأمل هستند.
- تصویرسازی غیر متعارف: تصویر ساختن پله از جگر، تصویری غیر متعارف و بدیع است که ذهن مخاطب را به چالش می‌کشد.
- باریک‌بینی و دقت: شاعر با دقت و ظرافت به جزئیات پرداخته و از این طریق، مفهوم مورد نظر خود را بیان می‌کند.
- حساسیت و رقت: بیت، احساسات عمیق و رقیقی را بیان می‌کند که از ویژگی‌های سبک هندی است.
- پیچیدگی و ابهام: درک کامل مفهوم بیت، نیازمند اندکی تأمل و تفسیر است. این پیچیدگی و ابهام نیز از ویژگی‌های سبک هندی است (چت‌جی‌پی‌تی).

این تحلیلِ کمکی نشان می‌دهد که مدلِ زبانی، فراتر از درک واژگانی، توانسته است سازوکار استعاری بیت را در گذار از معنای ظاهری به «معنای بیگانه» (به‌مثابهٔ هستهٔ اصلی زیبایی‌شناسی سبک هندی) ردیابی کند. بازخوانی دقیق نسبت میان گزاره‌هایِ آشنایی‌زدایی‌شده (چون ساختنِ پله از لخت جگر) و پیامد عاطفی آن، مؤید یافته‌های اصلی این پژوهش است؛ زیرا نشان می‌دهد هوش مصنوعی در صورت طراحی دقیق پرامپت، ظرفیت بازشناسی و تبیین پیوندهایِ پنهان و غریبِ تصویری را در شعر این سبک دارد.

۲. ضروری است پژوهنده هنگام کار با این ابزار مدرن، تکنیک «پرامپت‌نویسی» را به کار گیرد. «پرامپت» یعنی «دستور» و پرامپت‌نویسی یعنی مهارت «نوشتن پرامپت‌های دقیق برای گرفتن مرتبط‌ترین و بهترین پاسخ از هوش مصنوعی». پس پرامپت، دستوری است که به هوش مصنوعی می‌دهیم تا به خواسته‌های ما پاسخ دهد. در واقع ابزار و چت‌بات‌های هوش مصنوعی، توانایی یادگیری از ما (در حرف زدن و نوشتن) را دارند و می‌توانند به پرسش‌ها و درخواست‌های ما پاسخ بدهند. با این همه، پژوهشگر هنگام کار با ربات‌های هوشمند باید بر شیوهٔ دستورنویسی واقف باشد؛ برای نمونه چند نکته را برای هوش مصنوعی بنویسد: ۱- ترسیم موقعیت و

فضای موضوع؛ ۲- تعیین سطح تحصیلات یا شغل پژوهشگر؛ مثلاً دانشجوی دکتری است یا استاد دانشگاه یا...؛ ۲- لحن و ساختار متن درخواستی که باید علمی بوده، از این‌رو پاسخ ربات باید در سطح پژوهش‌های علمی و دانشگاهی باشد.

۳. نیما یوشیج در نامه‌های همسایه، سبک هندی را «حد کمال شعر» (اسفندیاری، ۱۳۸۵: ۱۱۶) و «اعلا درجهٔ ترقی شعر ایران» (همان: ۱۴۱) می‌داند و شاعرانش را در داشتن فکر و تلفیقات تازه در زمرهٔ توانگران شعر فارسی برمی‌شمارد (همان: ۱۵۹).

۴. نهضت بازگشت به تعبیر نیما، «بازگشتی از روی عجز به طرف سبک‌های قدیم» بود (اسفندیاری، ۱۳۵۵: ۵۱).

۵. در یک قضاوت تاریخی، «هیچ‌یک از نامداران رستاخیز ادبی چون مشتاق و هاتف و عاشق و صباحی و آذر و مجمر و صبا و امثال ایشان در شاعری به پایهٔ صائب و عرفی و نظیری و طالب و کلیم نرسیده‌اند و به جز در بعضی آثار انگشت‌شمار، خود قبول عام نیافته‌اند» (خاتمی، ۱۳۸۰: ۲۰۲).

منابع

آذر بیگدلی، لطفعلی‌بیگ (۱۳۳۷) آتشکدهٔ آذر، با مقدمه و تعلیقات سید جعفر شهیدی، تهران، مؤسسهٔ نشر کتاب.

آذری، زهرا (۱۳۹۳) «نگاهی بر کتابت و تذهیب قرآن‌های عصر صفوی»، فصلنامه علمی - پژوهشی هنرهای تجسّمی نقش‌مایه، سال هشتم، شمارهٔ ۲۰، پاییز، صص ۵۷-۶۴.

ابراهیمی، شهرام (۱۴۰۱) «پیشگیری از تکرار جرم از طریق هوش مصنوعی مقتضیات و محدویت‌ها»، فصلنامهٔ آموزه‌های حقوق کیفری، شمارهٔ ۲۳، صص ۳۳-۵۴.
https://doi.org/10.30513/cld.2023.4345.1701.

اسفندیاری، علی (نیما یوشیج) (۱۳۵۵) ارزش احساسات و پنج مقاله در شعر و نمایش، تهران، گوتنبرگ.

---------- (۱۳۸۵) دربارهٔ هنر و شعر و شاعری، به کوشش سیروس طاهباز، تهران، نگاه.

براون، ادوارد (۱۳۱۶) تاریخ ادبیات ایران؛ از آغاز عهد صفویه تا عصر حاضر، جلد ۴، ترجمهٔ رشید یاسمی، تهران، ابن‌سینا.

بهار، محمدتقی (۱۳۱۱) «بازگشت ادبی» ارمغان، شمارهٔ ۱۰، صص ۷۱۳-۷۲۰.

حسینی، حسن (۱۳۶۷) بیدل، سپهری و سبک هندی، تهران، سروش.

خاتمی، احمد (۱۳۸۰) تاریخ ادبیات دورهٔ بازگشت ادبی، تهران، پایا.

ریپکا، یان (۱۳۸۳) تاریخ ادبیّات ایران، جلد اول، ترجمهٔ دکتر ابوالقاسم سرّی، تهران، سخن.

شفیعی کدکنی، محمّدرضا (۱۳۷۸) ادوار شعر فارسی، ترجمهٔ حجت‌الله اصیل، تهران، نشرنی.

شفیعیون، سعید (۱۳۸۷) زلالی خوانساری و سبک هندی (بررسی جایگاه زلالی در شعر قرن یازدهم همراه‌های شعر او)، تهران، سخن.

شمس لنگرودی، محمد (۱۳۶۷) گردباد شور جنون (تحقیقی در سبک هندی و احوال و اشعار کلیم کاشانی)، چاپ دوم، تهران، چشمه.

شمیسا، سیروس (۱۳۸۲) سبک‌شناسی شعر، چاپ ششم، تهران، فردوسی.

فتوحی، محمود (۱۳۷۹الف) «دانشکدهٔ ادبیات وارث زیبایی‌شناسی بازگشت قاجاری»، دیهیم هفتاد، مهرنامهٔ استاد یاحقی، صص ۵۷۳-۵۹۴.

---------- (۱۳۷۹ب) نقد خیال (نقد ادبی در سبک هندی)، تهران، روزگار.

کتیرایی، محمود (۱۳۷۸) از خشت تا خشت، تهران، ثالث.

متقی، علی‌بن حسام‌الدین (۱۴۱۹ق) کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، مجموعهٔ شانزده جلدی، بیروت، دارالکتب العلمیه.

مشتاق اصفهانی (۱۳۲۰) دیوان مشتاق، به اهتمام و تصحیح حسین مکّی، تهران، کتاب‌فروشی مروّج.

میردار رضایی، مصطفی (۱۴۰۲) «واکاوی هندسهٔ تصویرهای شعری و هنرهای دورهٔ بازگشت (در تأمّلی تطبیقی با: ۱- ساختمان تصویرهای شعری دیگرهای سبک‌های شعر فارسی؛ ۲- هنرهای نگارگری، معماری، سفال‌گری و تذهیب)»، طرح پسادکتری، با راهنمایی دکتر فرزاد بالو، بنیاد ملی علم ایران.

---------- (۱۴۰۵) «تبیین راهکارهای «سهل ممتنع»سرایی سعدی از نگاه هوش مصنوعی»، فنون ادبی، سال هجدهم، شمارهٔ ۱ (پیاپی ۵۴)، صص ۱۰۵-۱۳۲.

Doi: 10.22108/LIAR.2025.145185.2454.

میردار رضایی، مصطفی و مهسا اسلامی (۱۴۰۳) «مواجههٔ سلبی هوش مصنوعی با فهم هرمنوتیکی شعر فارسی (مطالعهٔ موردی: ابیاتی از چهار سبک شعر فارسی)»، پژوهش‌های ادبی - فلسفی، دورهٔ دوم، شماره ۱، صص ۸۳-۱۰۶.

Doi: 10.22080/lpr.2024.26907.1038.

---------- (۱۴۰۴) «ترجمان سکوت عرفانی از زبان هوش مصنوعی (مواجههٔ ربات چت‌جی‌پی‌تی با سکوت عرفانی)»، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، سال نوزدهم، شمارهٔ ۱ (پیاپی ۵۴)، صص ۱-۱۸.

Doi:10.22108/JPLL.2025.143881.1882.

نورانی‌وصال، عبدالوهاب (۱۳۷۱) «سبک هندی و وجه تسمیهٔ آن»، در: صائب و سبک هندی در گسترهٔ تحقیقات ادبی، به کوشش محمدرسول دریاگشت، تهران، قطره.

همایونی، صادق (۱۳۷۱) فرهنگ مردم سروستان، چاپ دوم، مشهد، شرکت به‌نشر (آستان قدس رضوی).

Haugeland, John (1985) Artificial Intelligence: The Very Idea, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Mehta N, Devarakonda MV (2018) “Machine learning, natural language programming, and electronic health records: The next step in the artificial intelligence journey?”. Allergy Clin Immunol. Vol. 141.

Kocoń, Jan, Igor Cichecki, Oliwier Kaszyca, et al (2023) ChatGPT: Jack of all trades, master of none, Information Fusion. Volume 99.

Yardin. E, Hutchinson. M, Laycock. R, Spencer. S. (2023) “A Chat (GPT) about the future of scientific publishing”. Brain, Behavior, and Immunity, V.110, Pp. 152-154.

https://ai.google/get-started/gemini-ecosystem.

https://chat.deepseek.com

https://x.ai/abou.

www.openai.com.